

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

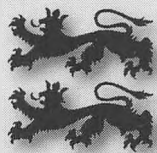

NUMMER 10
OKTOBER

2002

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
155 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

- Infektionssygdomme i 1800-tallets Sønderjylland* 243
Infektionssygdomme som kopper, difteri og syfilis var et af de store sundhedsproblemer frem til 1800-tallet. Jørn Querling Jacobsen har set på embedslægernes (fysikaternes) arbejde med at bekæmpe kopper, difteritis og syfilis i 1800-tallet.
- Fædrelandsfølelse og sur-sød satire*..... 249
I 1843 skrev Grundtvig en hyldestsang til Peder Hiort Lorenzen. Nils Erik Andersen fortæller her om visens indhold og aktuelle baggrund.
- Feltham Lejren for Entente-friendly krigsfanger 1916-1919* 257
Fire dansksindede krigsfanger vendte ikke hjem fra Felthamlejren, men døde kort før hjemsendelsen. Nu står deres grav for at blive sløjfet og dermed mindet om den særlige krigsfangelejr for dansksindede sønderjyder. A.K. Mikkelsen giver her et bidrag til lejrens historie og de fire fanger, der ikke nåede hjem.
- Et liv på landet*..... 262
Der var nok at se til for en gårdmandskone med en familie, tjenestepige og to karle. Mette Lassen, Felsted sogn, fortæller om husholdningen på Tastegård og arbejdet som gårdmandskone i slutningen af 1930'erne og begyndelsen af 1940'erne.
- Bognyt*..... 267
- Det sker – på de sønderjyske museer* 270
- Bagsiden om forsiden* 272
For mange sluttede krigstjenesten som krigsfange. Cand.mag. Martin Bo Nørregaard fortæller om de sønderjyske krigsfanger under Første Verdenskrig.

Forsidebillede:

Danske krigsfanger i København 1919 efter hjemsendelsen fra Felthamlejren i England. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Infektionssygdomme i 1800-tallets Sønderjylland

Af JØRN QUERLING JACOBSEN

Infektionssygdomme var et af de helt store sundhedsproblemer frem til 1800-tallet. Jørn Querling Jacobsen har set på embedslægenes (fysikaternes) arbejdet med at bekæmpe koppe, difteritis og syfilis i 1800-tallet.

Kopper

Ved at arbejde med fysikatsarkiverne dvs. embedslægearkiverne er det muligt at få et indtryk af sundhedsvæsenet i 1800-tallet i Sønderjylland. Ansættelsen af fysici var befolkningens garanti for, at der var en offentlig ansat læge. Det var fysicis opgave at føre tilsyn med det øvrige sundhedspersonale. Foruden disse opgaver havde fysici opgaver i forbindelse med uventede dødsfald, drab, selvmord o. lign. De foretog obduktioner eller medbragte en kirurg, der »skar«, mens de konkluderede.

Man kan se, at det var infektionssygdommene, som var de mest belastende, ligesom man kan få en ide om, hvorledes man prøvede at bekæmpe dem. Blandt infektionssygdommene var kopper vel nok den mest frygtede og en af de sygdomme, der krævede flest dødsopfre specielt blandt børn. Småkoppperne kaldtes sygdommen af samme grund. I 1741 døde 60 børn under 10 år under en koppeepidemi i Tønder. Man stod værgeløs over for sygdommen indtil midten af 1700-tallet. Dødeligheden ved koppeepidemier menes at have ligget på 75%.

Det lysnede dog, da man begyndte at variolere eller inoculere, dvs. man indpodede smitstof (materie) fra syge mennesker på raske, ind gennem huden. Ofte havde man forinden prøvet at svække det gennem forskellige procedurer.

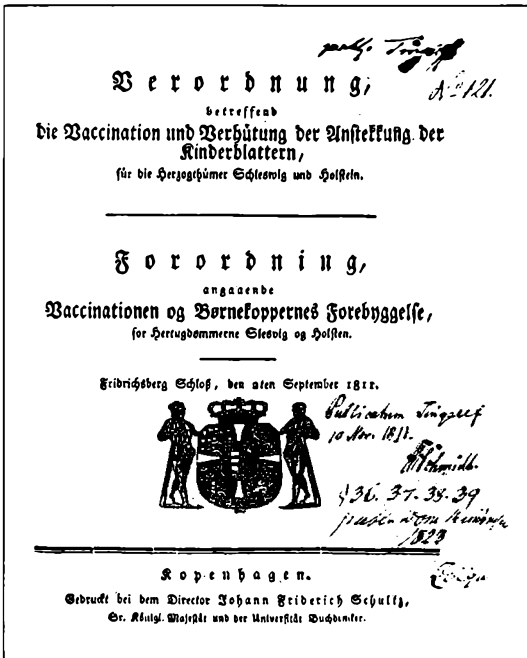
Den første, der vides, at have foretaget dette her i landet er en præst Peder Thun fra Hjortlund ved Gram. Han inoculerede sine seks børn med succes i begyndelsen af 1754. Tre måneder senere i juni 1754 foretog Tønders fysicus Johan Christian Fabricius samme indgreb på sine to sønner.

I en afhandling af professor i medicin Christian Friis Rottbøll om »Småkoppperne«, der udkom i 1766, beskriver Fabricius selv, at han i juni 1754 gennem sår på læggene inoculerede begge sine sønner. Han skriver: »Det var min egen ide«. Samtidig beretter han, at enken efter cancelliråd Bødeker i Aabenraa selv havde inoculeret sine seks børn. Ligeledes havde en teologisk student Neve på Rømø inoculeret 40 børn, alle uden komplikationer.

Senere berettes det, at den kendte fysikus Krichau (fysikus 1771-1802) i Tønder på et tidspunkt inoculerede 300 børn. Metoden var imidlertid ikke risikofri. Det var jo en »menneskesygdom«, man smittede børnene med, og somme tider blev forløbet voldsomt, både for den, der blev vaccineret og omgivelserne, der blev smittede. Man regnede med, at 2-3 døde for hver hundrede inoculationer.

I Branderup kirkebog for 1794 berettes det således, at Johan Boysen blev begravet den 9. marts, mens hans tre søskende blev begravet den 23. marts. »Den ældste døde af en på forældrenes egen hånd foranstaltet koppeindpodning og de øvrige tre døde af dennes smitte, alle i én nat og kom i én kiste«.

Inoculationen var ikke lige velanset, men fik dog et opsving, da Struensee ino-

Forsiden af forordningen angående koppevaccinationens indførelse i Hertugdømmerne.

culerede Kronprins Frederik i 1770 uden komplikationer.

Materiale til indpodning kunne ifølge Christian Friis Rottbøll fås ved, at man trak nogle tråde af hør eller silke gennem en åbnet pustel, således, at de blev gennemtrukket af materie. Trådene opbevaredes i en flaske, så man på den måde kunne have sit indpodningsmateriale med sig. Når man inoculerede, lavede man et overfladisk snit på overarmen og indførte en tråd eller to i såret der blev forbundet. På den måde påførtes smitematerialet, trådene fjernedes efter to døgn.

Man fik dog snart en bedre og sikrere metode i kokoppevaccinationerne, hvor man podede med materie fra kokopper og opnåede immunitet mod menneskekopper. Disse vaccinationer blev lovlig-

tige. Organisationen og tildels udførelsen blev lagt i hænderne på fysici. Disse foretog vaccinationer og foreslog myndighederne forholdsregler til at hindre sygdommens spredning.

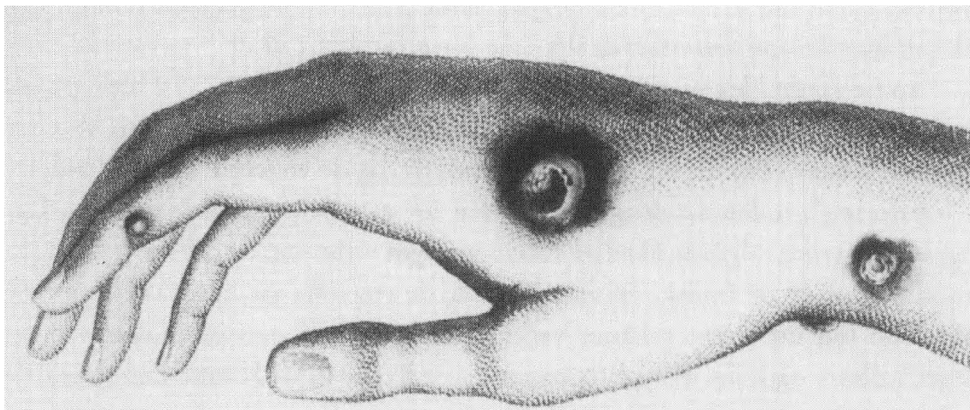
Man havde med englænderen Jenners opdagelse i 1796, og senere offentliggørelse af resultaterne i 1799 af kokoppevaccinationens effektivitet virkelig fået mulighed for at bekæmpe småkopperne, børnekopperne eller blot pokkerne, som de kaldtes.

Tønders daværende fysikus Andreas Hansen (fysikus 1802-1806) havde lagt for ved at vaccinere sin egen søn i 1802, men kun tre familier fulgte ham.

Befolkningen havde åbenbart mistro til vaccinationerne. Den 30. januar 1810 udsendte regeringen en circulæreskrivelse, hvoraf det fremgår, at man med bekymring og mishag havde konstateret, at selv om vaccination var et sikkert middel mod kopper, så fandt dette ikke sted. Dette selv om det var forældrenes pligt at sørge for, at børnene blev vaccineret. Derfor gav man militæret i hertugdømmet ordre til, på sundhedsmyndighedernes anmodning, omgående at afspærre de huse, hvor beboerne var kopperamte og sørge for at isolere dem.

Koppernes forebyggelse

Den 2. september 1811 kom så forordningen angående børnekoppernes forebyggelse. Det gjaldt om at få en høj tilslutningsprocent. For at opnå dette måtte præsterne efter 1812 ikke konfirmere nogen, der ikke var vaccineret. Ligeledes måtte der ikke foretages vielser, uden vaccinationsattesten var forevist. Ingen kunne optages på undervisningsinstitutter eller gymnasieskoler, såfremt han ikke var vaccineret. Ved udskrivninger til hær og flåde skulle de, der ikke var vaccinerede, vaccineres. Oldermændene skulle drage omsorg for læredrengene. Nettet var således fintmasket.

Tegning fra Jenners første forsøg med indpodning af kokopper i England.

Kun fysikus, læger og kirurger måtte vaccinere. Der kunne dog gives tilladelse til, at andre blev autoriseret. Fysikus skulle rejse rundt i sit distrikt hvert andet år og vaccinere. Ved den forretning var distriktskirurgerne pligtige til at gå ham til hånde. Tidspunktet skulle bekendtgøres fra prædikestolen i kirken to søndage før.

Det var fysikus eller lægens pligt at drage omsorg for altid at være forsynede med god lymfe. Til dette formål var man pligtig til at anvise ham nogle uvaccinerede børn på offentlig forsørgelse og af god konstitution. Disse vaccineredes, og fra dem tog man lymfen til vaccinationen. Denne kunne dog også fås fra et vaccinationsinstitut i Altona, og allerede i 1812 blev der oprettet endnu et institut i Kiel.

Såfremt der blev konstateret kopper skulle husfaderen, værten eller kromanden anmelde udbruddet til myndighederne. Straffen for at undlade dette varierede fra otte dages fængsel på vand og brød til tre måneders tugthusarbejde. Læger og kirurger var ligeledes forpligtede til at foretage anmeldelse. Dersom

nogen, der ikke var forpligtede til det, foretog anmeldelse blev det belønnet med ti rigsdaler.

Ved konstaterede kopper var det fysikus pligt at drage omsorg for isolation af personer og huse samt sørge for behandlingen af sengeklæder, tøj osv. De, der plejede de syge, blev også isolerede.

Breve fra koppepatienter måtte ikke befordres, før de var blevet røgede eller behandlede med eddike. Dette har næppe haft nogen effekt, men det viser, hvor grundigt man forsøgte at gå til værks.

Ved dødsfald skulle begravelsen foregå omgående i stilhed uden forsamling, tidligt om morgenen eller sent om aftenen. De, der trods alt havde deltaget, skulle renses under opsyn af fysikus eller lægen.

Den tidligere inoculation dvs. »vaccination«, hvor man indpodede med menneskekopper, blev forbudt under trussel om forbud mod at udøve medicinsk og kirurgisk praksis. Hvis man var offentlig ansat, skete det med trussel om embeds fortabelse.

Med disse forordninger til støtte for vaccinationen havde man erklæret krig

mod kopperne med udsigt til at vinde i det lange løb, hvad man også gjorde.

Der var koppetilfælde langt op i det 19. århundrede. Den 5. februar 1864 modtog fysikus Ulrik besked fra de to praktiserende læger i Højer om, at der var forekommet flere tilfælde af kopper, og at et tilfælde var forløbet dødeligt efter tre døgn. Da Ulrik dagen efter kom til Højer, fandt han ud af, at en af byens værtshusholdere Eckholdt havde været i Hamborg og der var blevet angrebet af kopper. Hans 12-årige datter var ikke vaccineret og var nu angrebet. I den afdødes hus lå endnu en syg af kopper, i to andre huse lå ligeledes to syge.

Ulrich skriver: »Jeg har foretaget 41 vaccinationer af uvaccinerede individer og agter fremdeles hver 8. dag at fortsætte.

Desuden har jeg forbudt værtshusholderne Eckholdt og Lund al skærnk og modtagelse af gæster, børn fra de smittede steder tilstedes ikke adgang til skolen, og befolkningen advares mod al forbindelse med de smittede huse«. Desuden indstilledes det, at de, der ikke havde råd, fik sygdomsbehandlingen betalt af amtshuset.

Det var altså, 53 år efter den obligatoriske koppevaccinations indførelse, muligt i løbet af en dag at samle 41 menne-

sker, der var uvaccinerede i en lille flække. Epidemien ses at have været til hen i juni, da Ulrik meddeler, at den nu er ophevet. På det tidspunkt havde 20 personer været angrebet. Der havde kun været et dødsfald. Alt i alt en succes for Ulrich.

Også i Tønder var der kopper det år. Den 8. marts indlagdes en skræddersvend Pohlman fra Neustadt på sygehuset med et udslet, der viste sig at være børnekopper. Samtidig henstilledes til politiovrigheden, at skræddersvend Grill af Pløn og bagersvend Johannes Johansen af Husum måtte henligge 14 dage på sygehuset. De var indlagte henholdsvis den 7. og 8. marts for kopper, og måtte ikke udbrede smitte. Det var politiovrighedens kasse, der betalte.

Der var kun én plejerske på sygehuset, Louise Marko. Hun fik også kopper, men i meget let grad, så hun kunne godt være oven senge og pleje de kopperamte. Der blev lejet en ekstra medhjælp, der skulle besørge »al gerning uden for sygehuset« og tilse én patient, der lå på seminariet, hvor der var lazaret.

Samtidig med at tilse disse patienter beordrede Ulrik offentlig vaccination af de »herværende ikke vaccinerede børn«. Bagersvenden fra Husum døde, og Ulrik beordrede en hurtig og stille begravelse. Det lykkedes også her at begrænse epidemien.

Fysikatet eller amtshuset modtog ofte indberetninger fra præsterne, skolelærerne eller sogneforstanderne eller de praktiserende læger og kirurger. Når en sådan indberetning var modtaget, tog fysikus

Højer med Højer Mølle og gård fra en tid, hvor de hygiejniske forhold var væsentlig bedre end da fysikus Ulrik i 1860 beskrev forholdene i forbindelse med et difteriudbrud. Foto: C.C. Biehl. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

på eget initiativ eller efter anmodning fra amtshuset af sted og undersøgte forholdene. Af datoerne fremgår det, at der var tale om hurtige udrykninger - samme dag eller dagen efter. Dels tilsås patienterne til be- eller afkræftelse af diagnosen, dels bedømtes de hygiejniske forhold, hvor- efter behandling blev indledt.

Fysikus foretog derfor mange rejser i sit distrikt. I 1862 søgte Ulrik derfor om at blive fritaget for at betale vejafgift, de såkaldte chaussepenge. Dette blev dog afslået af amtshuset. Kopperne var den eneste sygdom, man kunne vaccinere imod. De andre smitsomme sygdomme blev bekæmpet med isolation og efterhånden også hygiejniske foranstaltninger.

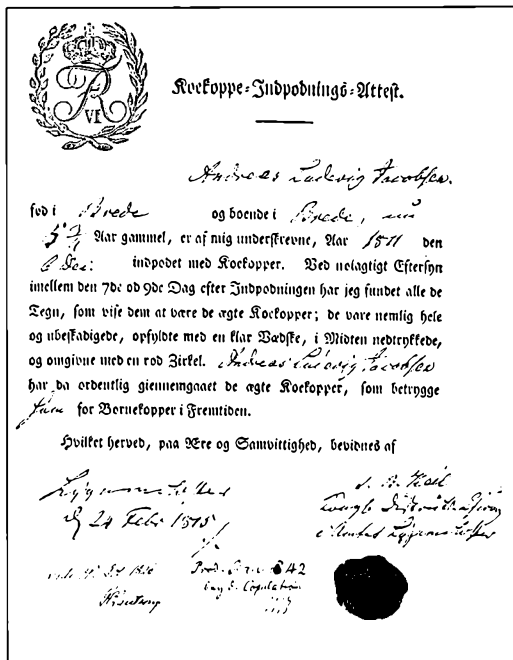
Difteritis var en af plagerne

Den 14. april 1864 modtog fysikaten brev fra skolelærer Petersen i Rens, som meddelte, at der atter havde vist sig tilfælde af »svælgsnævring«, dvs. difteri i byen. Man havde haft det sommeren før, men nu var det kommet igen.

Læreren skriver: »En lille pige, fem år gammel, er meget stærkt angrebet af svælgsnævring. Jeg penslede hende i går eftermiddags hen imod aften og lovede at komme igen i middags og venter nu nærmere ordre fra hr. fysikus.«

Epidemien greb om sig. Læreren skriver et par dage senere: »Der har atter vist sig et tilfælde af »svælgsnævring«. En lille dreng på 8-10 år er angrebet deraf, så vidt jeg kan skønne ikke stærkt. Jeg har penslet ham tre gange, men det er endnu ikke godt nok. En lille pige på ti år er død deraf samme sted, hun døde samme dag, som jeg fik at vide, at det var den sygdom.« Ulrik tog derud, som han skriver: »for at træffe fornødne foranstaltninger imod sygdommens videre udbredelse alt i henhold til reskript af 11. februar 1765«.

Man ser altså at læreren optræder

Allerede tre måneder efter vaccinationens indførelse drog mølleren i Brede, Lydik Jacobsen, til Løgumkloster og fik sin femårige søn vaccineret. Det fremgår af attesten, at vaccinationen blev foretaget af kgl. distriktskirurg Stephan Burgald Keil. Den er blevet forevist, da han blev gift i Bov kirke i 1842.

som både diagnostiker og terapeut. Det er da også ham, der indberetter tilfældene. Ulrik skriver: »Eftersom skolelærer Petersen siden den i fjor grasserende epidemi ikke er ubekendt med diagnosen af denne sygdom, har jeg gjort mig umage for yderligere at gøre ham samme anskueligt og opfordret folkene til at henvende sig til ham.« Læreren var altså en slags koordinator i sygdomsbekæmpelsen.

Samtidig var der difteri i Højer. Tre børn i fattighuset døde. Det lykkedes lægerne at begrænse spredningen yderligere gennem isolation. Højer synes at have voldt en del problemer. Pastor Mommsen indberettede i 1860, at der var udbrudt

tyfus. Ulrik drog derud og fandt flere an- grebne, bl.a. beboerne i et hus beliggende på »jysk grund«. Det hørte vel egentlig under Ribe fysicat, men han startede med isolation og behandling. Det lykkedes i løbet af nogen tid at stoppe epidemien, men den gav Ulrik anledning til nogle betragtninger over hygiejnen på stedet. I et brev dateret den 13. november 1860 beskriver han, hvorledes flækken tidligere jævnlige og i langt højere grad var hjemstøgt af lignende sygdomme. Syv år tidligere herskede der en overordentlig dræbende scarlagensfeber-epidemi.

Der var stor dødelighed ved denne epidemi. Apotheker Nagel mistede på én måned fire børn, hvad deres bedrøvede morfar, den kendte kniplingskræmmer Jens Wulff, skriver om i sin dagbog. Den overlevende søn blev senere apoteker i Højer.

Ulrik skriver:

»Fysikatet har ladet det være magtpåliggende at finde årsagen til denne sygdom.

1. Afledningen fra byens møddinger og kloakker er yderst slet og ingenlunde så udadrettet, som den burde kunne være med hensyn til byens beliggenhed på en høj banke.

2. Sønden for byen ligger der en stor sump, hvortil alle afløb og render ledes, uden at der er ordentlig afløb. Dette ville med lethed kunne tilvejebringes ved nogle passende grøfter til Daler siil.

3. Jeg antager også, at den efter sognets nuværende folkemængde alt for indskrænkede og derfor overfyldte kirkegård er en af årsagerne til byens modtagelighed for smitte. Adskillige brønde til huse, hvor der af og til forekommer smitte, befinder sig i umiddelbar nærhed syd for kirkegården.»

Han henstillede, at der blev anlagt en assistenskirkegård, og at den nuværende blev nedlagt. I 1861 anmodede amtman-

den i Tønder om vejledning vedrørende anlæggelse af en ny kirkegård, så anstrelserne bar frugt.

Syfilis

Kønssygdommen syfilis synes at have været overordentlig udbredt og ofte i så fremskreden tilstand, at der i dag næppe er mange læger om nogen, der har set sådanne tilfælde.

Der var ofte tale om børn, der indlagdes til behandling med syfilitiske sår. I 1862 blev drengen Nis Rasmussen fra Bøglund således indlagt for politikassens regning på Tønder sygehus. Han havde da i tre år haft store syfilitiske sår på benene.

En del tilfælde fandtes ved sessionen. I 1861 fandtes værnepligtig Hans Christensen af Rens at have talrige syfilitiske sår på yderlemmerne og indlagdes for Slogs herreds regning på sygehuset i Tønder. Han havde boet hos en familie, hvor husbonden i høj grad var ødelagt af tertiære syfilitiske tilfælde med sår i ansigtet, benedder i næsen og ganen samt sår på flere steder af legemet. Da han selv kunne betale for sin helbredelse, pålægges det ham at søge kur.

Mens transporten til sygehuset normalt var myndighederne uvedkommende, ses det, at man ved syfilitiske patienter betalte denne.

Fysici har ofte stået magtesløse over for problemerne, men med den begyndne forståelse for hygiejnens betydning var de første effektive skridt taget på vejen mod at bekæmpe nogle af disse sygdomme.

Kilder:

Landsarkivet for Sønderjylland:

Schackenborg godsarkiv.

Tønder og Haderslev fysikatsarkiv.

Korrespondancer med den kgl. regering og andre autoriteter.

Korrespondancer med amtshuset og landråden.

Fædrelandsfølelser og sur-sød satire

Omkring en kendt episode fra den slesvigske sprogstrid

Af NILS ERIK ANDERSEN

I 1843 skrev Gundtvig en hyldestsang til Peder Hiort Lorenzen formet som en folkevise. Nils Erik Andersen har set nærmere på visens indhold, dens aktuelle baggrund og fundet samtidige satiriske kommentarer i »Corsaren«.

For 200 år siden var tysk det officielle sprog i hertugdømmet Slesvig, og havde været det længe. Siden begyndelse af 1800-tallet havde skiftende regeringer dog søgt at etablere en ligestilling i Slesvig mellem dansk og tysk i de områder, hvor folkesproget var dansk. I 1811 havde Frederik VI således udstedt en forordning, hvor det hed »... at i de til Hertugdømmet Slesvig hørende distrikter, amter og øer, hvor der tales dansk, det danske sprog lidt efter lidt almindeligt skal indføres ved Gudstjenesten, ved skoleundervisningen, ved retten og i alle offentlige anliggender«, endvidere hed det »... at denne forandring skal i så kort tid som muligt iværksættes, forsåvidt de nuværende embedsmænd ere det danske sprog mægtige.«

Det var der mange, som ikke var, så denne forordning førte ikke til reelle forandringer. Den lokale administration havde stadig magten og modsatte sig helt naturligt alle centralt styrede forandringer. Som årene gik, kom der både i hertugdømmerne og kongeriget politiske bevægelser med krav om enevældens afskaffelse og mere liberale styreformere. I Slesvig og Holsten kom denne udvikling til at gå hånd i hånd med en national frihedsbevægelse, der havde en løsrivelse fra Danmark som slutmålet.

Sent i dette forløb forsøgte regerin-

gen i København gennem en ny forordning, Sprogskriptet af 14. maj 1840, at hævde de danske sprogtigheder. Nu var man mere aggressiv og specifik end i 1811 og sigtede, foruden det nordlige Slesvig, hvor der var dansk folkesprog, reelt på en genindførelse af dansk i Angel og Mellemslesvig ned til Husum. Dette selvom disse områder i mellemtiden havde fået overvejende tysk folkesprog.

Den slesvigske stænderdeputerede, Peder Hiort Lorenzen (1791-1845). Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

1.

— Stiftsprovst Schjødte meente i den ydte Stænderforsamling, at der ikke var Stet Lorenzen nogen Overlast, for man havde tvinget ham til at tale Tydsk, altsaa før de havde baaret sig saaledes at med ham.

Kommentar fra Corsaren No. 117 i 1842 til Peter Hiort Lorenzens tale på dansk.

Regeringens initiativ skabte derfor en yderligere national polarisering, som fik mange ledende slesvigholstenere til at blive mere tyskorienterede, medens et mindre antal tog parti for den danske politik.

Den spirende fædrelandsfølelse

Peder Hiort Lorenzen, der var valgt for Sønderborg by til den slesvigske stænderforsamling, insisterede i 1842 på at tale sit dansk-slesvigske modersmål i forsamlingen i stedet for tysk. Det var en protestdemonstration, som inspirerede en meget begejstret Grundtvig til straks at skrive en hyldestsang, »Hr. Peder fra Sønderborg«, i folkevisestil. Hiort Lorenzens tale blev for alle - danskere, tyskere og slesvig-holstenere - et vendepunkt i den slesvigske sprogstrid og kommenteredes derfor bredt og selvfølgelig også af Goldschmidts ironiske pen i det satiriske ugeskrift »Corsaren«. Hermed er scenen sat for en lille beret-

ning om noget dansk-nationalt i sur-sød indramning.

P. Hiort Lorenzen var den 18. januar 1841 således valgt for Sønderborg by til den slesvigske stænderforsamling, som en af i alt syv danskorienterede deputerede. Han havde tidligere repræsenteret Haderslev for den liberale slesvigholstenske frihedsbevægelse, men havde der nedlagt sit mandat den 14. august 1840. Han tilhørte nemlig et mindretal, som ganske vist ønskede en mere liberal styreform, men gik ind for Helstaten og for et tysk-dansk kompromis i sprogspørgsmålet. Herimod var der et flertal, som ønskede et frit, tyskorienteret Slesvig-Holsten, hvor der som hidtil, ikke skulle tages hensyn til en dansk minoritets ønsker.

Da den slesvigske stænderforsamling åbnede den 3. oktober 1842, viste det sig hurtigt, at den politisk kørte videre i det slesvigholstenske spor med fremsættelse af forslag i retning af egen statsdannelse og løsrivelse fra Danmark. Den 11. november fik denne holdning Hiort Lorenzen og hans kongetro meningsfæller til at insistere på, at dansk tale for fremtiden skulle anerkendes på lige fod med tysk. Hiort Lorenzen holdt derfor sine indlæg på dansk fra denne dag, hvilket gav anledning til megen diskussion. Det gik ham imidlertid ikke på. Han fortsatte! Heraf kommer deisen, som han siden fik heftet på sig: »Han talte dansk, og han vedblev at tale dansk.«

Han var imidlertid ikke den første. Året inden havde den dansksindede deputerede, Nis Lorenzen Lilholt, også talt på sit modersmål. At tale dansk havde han allerede foreslået i 1836, men det vakte slet ikke samme opmærksomhed. Når Hiort Lorenzen fik så stor opmærksomhed fra både dansk og tysk-slesvigholstensk side, skyldtes det, at han var »en frafalden tysk slesvigholstener«, som nu indså, at man skulle finde rimelige

løsninger på alt og for alle inden for den danske helstats rammer. Han »kastede handsken«, som det hedder i Ingemanns romaner. Det var ikke tilladt at omtale forhandlingerne offentligt, før de havde været i Stændertidende, og den kom først den 29. november. Medens der derefter blev skrevet og talt meget imod Hiort Lorenzen i de tyskorienterede aviser i hertugdømmerne helt ned til Altonaer Merkur, blev han rost i høje toner i Dannevirke, i de københavnske aviser og bredt i den danske offentlighed.

Sur-sød satire

I den populære, frække og satiriske ugeavis Corsaren blev begivenheden allerede omtalt - ulovligt naturligtvis - den 25. november. I denne notits driller Corsaren sin yndlingsaversion, konkurrentavisen Fædrelandet, idet man lader redaktøren i skikkelse af »Den fornuftige mand« sige: »Nåh, jeg hører De har kastet Lorenzen på døren.« Hertil lader man så nogle Schleswig-Holsteinerne svare på dansk: »Ja, hvad skulde man gøre! Det var den eneste måde, hvorpå man kunne få ham overbevist om, at tysk er hovedsproget i Slesvig.«

Corsaren hentyder her til, at konkurrenten altid satte »Constitutionen over det Nationale«, altså Helstatens bevarelse fremfor alt. Så notitsen antyder ironisk, at Fædrelandet egentlig ikke tog det med Lorenzens danske tale så højtideligt og får samtidigt drillet Slesvigholsterne på netop det med sproget. Det er et gennemgående træk, at man »altid skyder med spredehagl« i satiren.

Lorenzen var atter med i Corsaren den 16. december, hvor omtalen er blevet noget mere national indigneret. Mellem jul og nytår havde Hiort Lorenzen været i audiens hos kongen, Christian VIII, hvor han blev modtaget »med megen forekommenhed«. Han deltog også i en middag afholdt af nationalliberale sid-

satte deres daglige Fortællinger, hvorved naturligtvis en beklagelig Mangel paa Daarligheder a'fstedkommes. Entelte hæderlige Undtagelser gives der vel, som vi ogsaa med Tal maaar nævne. Saaledes har Grundtvig offentliggjort sin Tale om den
mage:

Flinch ec.

Løse Kongelig: Danste Fædrelandsfjærklighed og end ikke unbladt at vedfæie Sagen, den begynder saaledes:

»Slaverne raabte paa Østerte,
 Sloven Aaer drilla og grøn,
 Svofruen leged dog under Ø,
 Den Sommer og den Eng sva godt kunne sammen.«

og hvori »Danste Samfund« Medlemmer fik'tert først efter noget Hovedbrud har faaet Mening

Grundtvig var en af de mange »aparte«, som Corsaren kanøfede, her i No. 91 fra 1842. Kommentaren beklager, at det i juni er blevet så varmt, at der næsten intet sker, som der kan skrives noget dårligt om, dog er Grundtvig heldigvis en undtagelse.

ser til hans ære på den kgl. skydebane. Det omtaltes således i en næsvis notits i Corsaren den 6. januar 1843: »... blev den stærke begejstring for denne mand om muligt forøget ved at høre ham tale, da man derved overbeviste sig om, hvilke anstrengelser det må have kostet ham, da han i slesvigske Stænderforsamling så kæk vedblev at tale dansk.«

Hans for en københavnsk intellektuel sikkert noget aparte slesvigerdansk, skulle der altså lige ironiseres over. I Corsaren var man nemlig ikke venlig mod nogen! Her fik alt og alle, uden undtagelse, en omgang, kongen, regeringen, de nationalliberale, skandinavismen, schleswig-holsteinismen, Heiberg, H. C. Andersen,

Oehlenschläger, Kierkegaard, Sibbern og gode gamle Grundtvig.

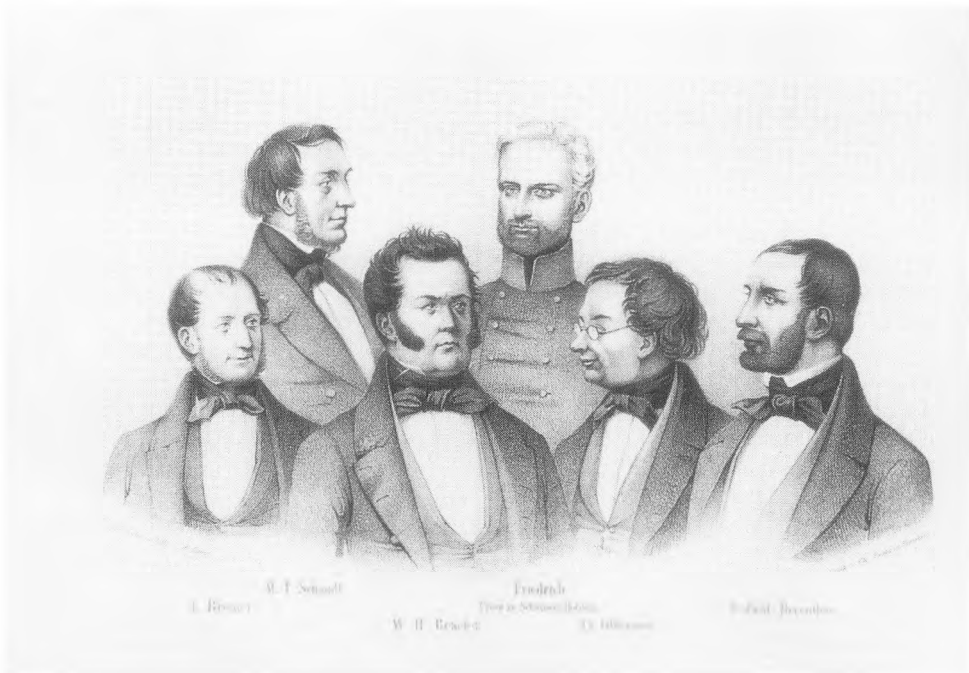
Der kom ikke mere om Hiort Lorenzen affæren i Corsaren, men man holdt sig ikke tilbage for noget i det ugeblad. I september, blot et halvt år senere, offentliggjorde man, hvad der var alle ægte slesvigholsteneres aftenbøn. Med den tids: Gud, konge og fædreland som censurens fundament, kunne man have ventet, at censuren var skredet ind. Formentlig er det ikke sket, fordi det var nationalt og imod det tyske uvæsen i Slesvig. Bønnen lød, Filiationbanken er en hentydning til danske planer om indførelse af fælles pengevæsen i hertugdømmerne og kongeriget:

Vor Hertug, Du som er i Schleswig-Holstein,
Helliget vorde Dit Navn;

Tilkomme os det tyske Forbund,
Skee vor Villie som i Schleswig saa og i Holstein,
Giv os i Dag vore daglige tyske Klumper,
Forlad os vor Skyld, som vi ikke forlade vore Skyldnere,
Led os ikke ind i Danmark,
Men fri os fra Filiationbanken;
Thi Hertugdømmerne ere vore, Magten og Æren i al Evighed!

Grundtvigs poetiske raptus

Den meget nationale Grundtvig var blevet så inspireret af Hiort Lorenzens slesvigske ønske om og vilje til at tale dansk, at han allerede den 15. februar 1843 kunne offentliggøre en anprisning i form af en »Folkevis« , som havde titlen »Hr. Peder fra Sønderborg«, i sit skrift »Danske Samfund« .

Den provisoriske regering i 1848, hvor den slesvigske overretsadvokat og politiker Wilhelm Hartvig Beseler (1806-84) kom til at spille en rolle som præsident.

Scene af den tydske Propaganba i Aaben-
raa, tydsff: Apenrade.

„Schal de ha'e agte levende Schleswig-holsteini-
sche Eile! Gild er godt!“

Fra Corsaren nr. 121, 1843, satiren bygger på det forhold, at en udråber i Aabenraa i februar 1841 var gået tilbage til at bruge dansk efter at have råbt på tysk i et halvt års tid med dårlig virkning.

Der skjænker han Vinen den klare,
I Morgen til Slesvig, paa Granes Føl,
Med Lykken mig lyster at fare;
- : Nemmer I snart det Danske? : -

Thi sadler mig aarle min høje Hest,
Og gjorder med Remmerne danske!
Hr. Hartvig han sætter saa højt sin Hat,
Til ham vil jeg kaste min Handske.

Han lære det skal mellem Anguls Børn
Ej Danemarks Venner uddøde;

Stat op af Mulde, du gamle Skrep.
Og kling som i Konningkamps Møde!

Vi er her i det grundtvigske yndlings-
univers, det oldnordiske, idet Grane er
Sigurd Fafnesbanes hest. Denne Sigurd
dræbte ifølge Edda'ens overlevering en
frygtelige drage, som hed Fafnir. Det
gav ham tilnavnet! Billedet med at ride
Granes føl bringer Hr. Peder op i klas-
sen af drabelige dragedræbere, hvor
sadlen altså nu spændes med danske

remme. Den Hartvig, som det gælder, er den tyskorienterede overretsadvokat Wilhelm Hartvig Beseler, der netop var indvalgt som stænderdeputeret for Tønder. Anguls børn er sikkert en henvisning til sprogeskriptet af 1840, hvor bl.a. anglerne fik påtvunget mere brug af det danske sprog, hvad Grundtvig åbenbart mente, der var basis for: vennerne er ikke uddøde! Skrep er gamle kong Vermunds sværd, som Uffe hin Spage brugte, da han slog tyskerprinsen og hans ledsager i kamp ved Ejdergrænsen. Det er stærke, nationalt ladede metaforer, som her bruges, og Grundtvig fortsætter:

Den Stumme har faaet sit Maal paa ny,
Som Uffe i Hedenolds Dage,
Og Tyskere to til Ejderholm
Han æsker som Uffe hin Spage!

Det hørte han, Dværgen, »klein
Alberich«,
Han sad under Bordet og lured,
Fra Gulvet til Loftet, alt som en Vind,
Han satte sig oven paa Uret.

Hr. Peder! (han snærred paa
Dværgemaal)
Du est en Forræder paa Alsen,
Den Tunge, som taler saa grove Ord,
Fortjente at rives af Halsen.

Nu taler den stumme danske stemme atter. Hr. Peder har talt og udfordret, som i sin tid den meget tavse og undervurderede Uffe, til kamp om Danmark ved Ejderen. Grundtvig kendte naturligvis sin Saxo godt. Der var to - Sakserprinsen og en medbragt kæmpe – så lige som Uffe, går Hr. Peder også op mod to tyskere! Den ene må være Wilhelm Beseler; den anden er sandsynligvis den tyskorienterede herredsfoged Momme Steffens, Nordborg, der var nyvalgt stænderdeputeret for Als. Begge disse herrer havde i den slesvigske sprogsag tæt kontakt til den store fisk i

det slesvigske hyttefad, hertug Christian August af Augustenborg. Begge havde både i tale og skrift været aktive mod det danske sprogs ligestilling. Det er lige før, man fristes til at antage, at stroferne om at rive »Tungen af Halsen« er inspireret af tegningen i Corsaren jævnfør den antydede behandling af Lorenzen.

Ejderkampens håndgribelige resultat har Grundtvig godt nok ikke sat på vers i denne sammenhæng. Den var med fem år senere, da Grundtvig i 1848 skrev sangen »Kong Vermund den gamle« på ni vers, hvor vers nr. 8's karske tekst lyder:

Nu tyskerne begge lå døde som sild,
Og Uffe stak sværdet i skede,
Og rygtet om sejren, det for som en ild
Fra Ejder til Nør over hede.

Men tilbage til den aktuelle vise, hvor en dværg, »klein Alberich«, nu kryber frem af den sprudlende grundtvigske fantasi. Der er ingen umiddelbar inspiration at finde til denne skikkelse i kredsen af prominente dansk-fjendtlige slesvigholstenere. Det kunne imidlertid tænkes, at dværgenavnet er inspireret af forfatterpseudonymet Albinger og det opdigtede landsnavn Nordalbingien. Måske skulle der have stået Albereich, et ord som på tysk ville kunne tolkes som et synonym for Elbe-riget, landet nord for Elben!¹⁾

Men det er gætterier. Fakta er, at der under navnet Albinger omkring 1836 udkom et tysksproget skrift, hvor man på forskellig vis argumenterede, at det danske sprog gik tilbage. Man mente endog, at det ville forsvinde helt fra »Fastlandet«. Nævnes bør i denne forbindelse, at denne påstand minder om andre ideer og forudsigelser fra den daværende slesvigholstenske fantasiverden. Man talte om hertugdømmerne som et kommende selvstændigt land, »Nordalbingien«, knyttet til det tyske forbund. Man talte om at dele Danmark

med Sværrig/Norge, idet den preussiske general Helmuth Moltke havde luftet ideer om en tysk såkaldt »Admiralstat« med et annekteret Jylland mod nord, idet de danske øer så måske kunne overtages af kongeriget Sværrig/Norge. Det var navnet på floden Elben (latin: Albis) som inspirerede til disse »Albingerier«!

Men tilbage til dværgen! Dværge kendes fra folkelige sagn og fortællinger. De er for det meste underjordiske kræfter, som ikke vil os noget godt. Her er et billede af noget undergravende, som tilmed er kommet tæt på! Han sidder under bordet! Måske skal dværgen bare forstås som et nedgørende sindbillede på den snu hertug Christian August fra Augustenborg. Netop i sprogsagen havde han fisket i rørte vande og i det skjulte kraftigt modarbejdet den danske sag og polemiseret mod Hiort-Lorenzen for hans overgang »til fjenden«. At dværgen imidlertid også taber jordforbindelsen, lades vi ikke i tvivl om, for han farer fra gulvet til en luftig plads oven på uret! Måske delvist også for rimets skyld!

Ordet Alsen fortæller os, at dværgesproget er tysk. At det for Grundtvig drejer sig om at udtrykke foragt for det slesvigholstenske storhedsvanvid, synger de næste to vers højlydt ud om, når dværgen lægges disse ord i munden:

Men hvem, der er steget saa højt, som vi,
Kun ler ad de Smaakryb der nede,
Du barer dig nok for, paa Slesvigs Ting,
At danskes med Tyskere vrede!

Ja Slesvig er vores, og Angeln med,
Og Hadersleben og Apenrade,
Paa Dansk nu end ikke med holstensk
Sild

En Kælling tør raabe paa Gade.

Hvor Stænderne sidde paa klassisk
Grund,

Sidder højt blandt latinske Jurister
For Bordenden Niels og Nikolaj.
Kom der med dit Dansk, du Filister!

Med de tyske navne Angeln, Hadersleben og Apenrade bliver bolden til sprogkamp helt bogstaveligt givet op. Grundtvig kan have fået inspiration fra det nummer af Corsaren, som kom den 13. januar 1843, hvor nogle paradoksale forhold til det danske sprog i den offentlige forvaltning i »Apenrade« fik en omtale. I den grundtvigske version er historien ført tilbage i tid og »snittet til«, så den passer til hans aktuelle nationale indignation. Det er en noget anden drejning end satiren i Corsaren.

Grundtvig får her også lejlighed til at lufte sin almindeligt kendte utilpashed ved det han kaldte »de lærde«. Stænderforsamlingen havde både en kgl. kommissarius og en præsident. Sidstnævnte hed Nicolaus Falck og er her omtalt med hele to »ulærde« udgaver af sit navn. Det er klart, at sådanne lærde tyske herrer i Grundtvigs forståelse måtte se ned på den ulærde dansktalende købmand, Peter Hiort Lorenzen, en filister, en småborger, en af folket. Netop i disse år arbejdede Grundtvig ihærdigt med sine tanker om folkeoplysning i nye skoler, der ikke skulle være »lærde«, folkehøjskolerne, hans store nationale indsats. Her i visen sætter han et klart lighedstegn mellem folkelighed og det danske sprog. Men visen taler stadig med dværgens mund i flot drejede metaforer:

Sig Kis, om du tør nu til deres Kat,
Som udvidet med store Mundkrige,
Til Foldingbro og til Koldingaa
Det hellige romerske Rige!

Hr. Peder, han saa' sig til Loft og lo
Ad det smaa, der saa let kom i Vejret;
Hr. Peder han ind udi Salen tren
Hvor det trumfede: Tysken har sejret!

Hr. Peder han mæled et Ord paa
Dansk,
(Was muss man erleben, erdulden!)
Og blegnede nogen, det var ej ham,
Saa fejl tog det lille Pusulden!

Det første af disse tre vers anlægger et billede af en farlig kat, som man ikke uden videre kan kalde til sig med et: Kis. Kis Kis. Den har udbredt tysk »med store Mundkrige« over hele Slesvig, helt op til der, hvor kongeriget begynder. Desuden lufter Grundtvig en århundredgammel luthersk arv: uviljen mod papisterne, Det hellige romerske Rige. Det sidste vers tager det med katten op igen, eller er det i virkeligheden sådan, at dværgen er katten, og katten er dværgen? Er det en kat, er Pusulden i hvert fald en lille ufarlig kat, nærmest vel en killing. Grundtvig var god til rim!

Ja, fejl tog han, Dværgen »klejn
Alberich«,
Hvi blev han ej heller ved Jorden
Og lugted sig til paa de Fingre smaa,
At end fødes Kæmper i Norden.

Hr. Peder har kastet sin Handske frit,
Det ægte udholder vel Prøven,
Saa liflig der sjunges i Rosenlund,
At Nælden sig brændte paa Løven!

Nødpengeseddel (Avenbøl 1920), tung af slesvigholstensk symbolik, med det våbenskjold, som Grundtvigs næstsidste vers hentyder til.

Hil være Hr. Peder fra Sønderborg!
Han kæmped for Danemarks Tunge,
Det skal ikke glemmes i Bøgelund,
Mens Fuglene kvindre og sjunge:
Nemmer I vel det Danske?

Det er lige før vi i det fjerne hører sejrsfanfarer. I hvert fald synger alle fuglene, medens endnu et metaforisk indfald, ja en nærmest overgiven og triumferende »slesvigsk vittighed«, bliver os til del, nemlig at nælden sig brændte på løven. Ordspillet henviser til det slesvigholstenske våbenskjold, hvor det holstenske nældeblad afbildedes i heraldisk samliv med de to slesvigiske løver.

Noter

¹⁾ I oldtyske sagn betegner Alberich imidlertid en arrig dværg.

Kilder

Nicolai Svendsen (red): »Dannevirke 1838-1938« Haderslev 1938.

A. D. Jørgensen: »Danmarks Riges Historie 1814-64«.

Corsaren nr. 114, 1842.

Corsaren nr. 120, 1843.

Svend Grundtvig: »Poetiske Skrifter, bd. 6, 1880/1930.

Den danske Sang (1966) nr. 156.

Corsaren nr. 158, 1843.

Felthamlejren for Entente-friendly krigsfanger 1916-1919

Af A. K. MIKKELSEN

I Feltham ligger fire dansksindede krigsdeltagere begravet, som døde i Felthamlejren. Gravene risikerer imidlertid at blive sløffet, så mindet over de fire og dette stykke Danmarkshistorie forsvinder. Tidligere ansat ved Danish Bacon Co i London, A. K. Mikkelsen, har set på baggrunden for oprettelsen af lejren og de fire fanger, der døde kort før hjemsendelsen.

Forord

I 1994 bragte JydskeVestkysten en kronik om fangerne i Felthamlejren, som blev anledningen til en brevveksling med slægtninge til de krigsfanger, der døde i Felthamlejren og andre, der er interesserede i at bevare mindet om de danske krigsfanger i Felthamlejren under Første Verdenskrig. Den 10. februar 1995 førte disse bestræbelser til en kransedlæggelse på stedet i overværelse af repræsentanter for den danske ambassade i London og medlemmer af Anglo-Danish Society.

Den danske sømandspræst i Newcastle, pastor L.A. Troensegaard-Hansen (1871-1945), kom til at spille en vigtig rolle ved oprettelsen af Felthamlejren. I juli 1915 rejste han rundt til de engelske krigsfangelejre, hvor han udtog de dansksindede sønderjyder, som skulle overflyttes til en dansk særlejr, så de første fire sønderjyder kunne flytte ind den 6. april året efter. Efter de hektiske år under krigen var han fra 1920 og frem til 1939 sognepræst i Adsbøl-Gråsten, hvor han blev betragtet som en dygtig, ivrig, men også en personligt tilbageholdende person. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Hensigten var at bevare mindet om gravene over de dansksindede krigsfanger i England, der er et stykke danmarkshistorie, som er i fare for at blive glemt, og gravene sløffede. De engelske fængselsmyndigheder har tidligere anset gravene som tyske, og samtidig ligger de i vejen for en påtænkt udvidelse af en sportsplads.

Baggrunden for oprettelsen af lejren er beskrevet i flere publikationer. Her er det hensigten at tilføje nogle ikke hidtil

Krigsfangerne i Felthamlejren ved spisetid. Fra 1. maj 1917 opgav Troensegaard-Hansen sit arbejde som sømandspræst til fordel for arbejdet som præst i Felthamlejren, hvor han levede med i lejrens sorger og glæder. Foto: privat.

trykte oplysninger samt biografier over de fire begravede.

Oprettelsen af Felthamlejren

De første sønderjyske krigsfanger kom til England i efteråret 1914. I den forbindelse opfordrede gymnastikdirektør N. H. Rasmussen den danske sømandspræst i Newcastle, pastor Troensegaard-Hansen, til at opsøge dem i fangelejrene. Det var en opfordring, han modtog med glæde.

I modsætning til Frankrig, hvor det lykkedes den danskkyndige professor i skandinaviske sprog Paul Verrier at få de franske myndigheders tilladelse til at samle sønderjyske krigsfanger i særlejren Aurillac, kunne Troensegaard-Hansen ikke formå det engelske War Office til en lignende ordning i England. De første to år måtte Troensegaard-Hansen

rejse mellem lejrene, der var spredt over hele Storbritanien. Han måtte udvise den strengeste neutralitet og især ikke skabe splid blandt fangerne. I England holdt man sig strengt til Genève- og Haag-konventionerne.

Fra foråret 1916 skiftede War Office imidlertid holdning og gik nu aktivt ind for oprettelsen af en lejr for Entente-friendly krigsfanger, dvs. en særlejr i Feltham for sønderjyder, polakker, tjekker og fanger fra Elsass-Lothringen. Grunden til denne kursændring er efter min mening oprøret i Dublin i påsken 1916. En irsk nationalist, Sir Roger Casement (1864-1916) var blevet pågrebet efter, han var blevet sat i land på den irske kyst fra en tysk u-båd. Under forhørene blev det fastslået, at han i forståelse med de tyske myndigheder havde arbejdet for

oprettelsen af en irsk brigade blandt de irske krigsfanger. Endvidere havde han bragt våben og ammunition til Irland. Casement blev henrettet efter en rettergang i London den 3. august 1916.

Episoden vakte enorm opsigt og harme i England, hvor det blev set som et forsøg på en invasion ad den irske »bagdør!« og et angreb i ryggen. Det ændrede fuldstændig behandlingen af de tyske krigsfanger, hvilket også fremgår af et skrift, hvor de hjemvendte tyske krigsfanger udmaledede deres rædsler om forholdene i de engelske fangelejre. Det betegnende er, at indtil 1916 var forholdene nogenlunde, men derefter blev mange - også officererne - udsat for en hårdhed, som de med tysk selvmedlidenhed anså for helt umenneskelig.

De tyske myndigheder erklærede sådanne allierede særfangelejre for forræderleje og fangerne for desertører, der kunne forvente at blive behandlet derefter. Røde Kors i Schweiz blev anmodet om at inspicere lejrene. I Comité International de la Croix-Rouge's arkiver i Genève er der indhentet billeder, som har været bilagt delegationens rapport, men ordlyden har ikke været tilgængelig. Utvivlsomt gik den ud på, at Felthamlejren var en gennemgangslejer, og tyskerne standsede al bistand m.v. til disse fangers pårørende.

I Danmark kan det konstateres, at nogen i Komitéen for dansk-slesvigske Krigsfanger fik »kolde fødder«. Det fremgår af en indberetning fra den britiske militærattaché i København, hvor det i oversættelse bl.a. hedder:

»... en Mr. Bruhn, medlem af Central Forening(en) for dansk-slesvigske krigsfanger besøgte mig i dag vedrørende den foreslåede udveksling af krigsfanger mellem England og Tyskland. Hans ønske var, at der blev understreget følgende:

(a) at ingen fange blev hjemsendt mod sin vilje.

(b) at ingen af fangerne fik lov til at tage nogen korrespondance med tilbage.

Grunden til den sidstnævnte anmodning er, at hundredvis af danskere - mange i fremtrædende stillinger - i breve har udtrykt deres had til tyskerne og deres håb om sejr for os, hvilket vil medføre frihed for Slesvig. Nu er de rædselslagne, hvis disse breve skulle falde i tyskernes hænder. ... Med hensyn til hans førstnævnte anmodning forsikrede jeg ham, at jeg allerede fra krigsministeriet er underrettet om, at ingen fange vil blive hjemsendt mod sin vilje. Med hensyn til det andet punkt sagde jeg, at jeg ville oversende anmodningen til de vedkommende myndigheder ...«

Den omtalte Mr. Bruhn er givetvis direktør Asgar Brun, der som komitéens kasserer forestod indsamling af penge fra det danske erhvervsliv. Det blev dog ikke til noget med at fratage fangerne deres papirer.

Nekrologer

Dødsårsagen for tre af fangerne, der døde i efteråret 1918, var den »spanske syge«, som kostede millioner af mennesker i Europa livet. Det var især sygdommens eftervirkninger, pneumonia & pleurisy, der gjorde det af med patienterne på et tidspunkt, hvor der ikke fandtes penicillin.

Christian Andersen Lund (f. 3. juli 1883 i Rurup, d. 19./20. november 1918 i Feltham). Oplysningerne er baseret på hans hustru Christine (f. Johansen) indsendte meddelelser til hans inskription på Mindetavlen i Aarhus. Christians Lunds forældre var fhv. lærer i Kastvrå Christian Andersen Lund, der i 1920'erne boede i Haderslev og hans afdøde hustru. Christian Lund var ud af en børneflokk på otte (seks piger og to drenge). Den anden af brødrene deltog i krigen, men overlevede.

Selv blev Christian Lund allerede indkaldt til et infanteriregiment den 6. august 1914, dvs. på femte mobiliseringsdag og blev såret én gang inden tilfangetagelsen. Hans hustru giver ham følgende eftermæle: ».. i alle forhold pligtro og sandfærdig ... under den lange krig altid haft hjemve og ingen ville have glædet sig mere til at komme hjem. I sit fangenskab skrev han hjem to gange om ugen.« Christian Lund efterlod sig kone og to børn.

Konrad Christensen (f. 20. december 1888 i Blans, d. 30. november 1918 på et hospital i London). Oplysningerne stammer fra et erindringskrift efterladt af hans bror, Peder Christensen, Avnbøl, der selv blev indkaldt den 5. maj 1915 til 162. regiment. Konrad Christensen gjorde tjeneste ved 163. regiment, og den 1. april 1916 befandt de to brødre sig i samme frontafsnit: Vimy og Lorette-højderyggen, Givenchy og Arras. Under den store engelske ofensiv den 9. april 1917 blev de to brødre krigsfanger sammen med ca. 17.000 tyske soldater. Konrad var såret og kom på et hospitalsskib til England og videre til Feltham.

Broderen Peder arbejdede først i en fangelejr i Normandiet, hvorfra han blev hentet til Feltham og forenet med sin bror i september 1917. Under sygdomsforløbet tog den dansk-fødte Sir William Petersen sig af Konrad.

Andreas Jacobsen (f. 12. januar 1889 i Vennemose, d. 26. december 1918 i Feltham). Hans forældre var boelsmand (Hüfner) Rasmus Jacobsen og hustru Kirstine (f. Petersen). Ifølge lægdsrullen af 1909 var han landmand i Vennemose.

Peter Andreas Petersen (f. 18. marts 1897 i Brunsholm, Angeln, d. 19. september 1919 i Feltham). Han var søn af snedkermester Hans Peter Petersen og hustru,

Meta Christina Dorethea (f. Kraack). Peter Petersens dødsdag er noget af et mysterium. Han er ikke nævnt i Felthammindebogen, der kun anfører de ovennævnte tre grave, og så godt som alle de sønderjyske fanger blev indskibet til Danmark i foråret 1919. Deres hjemsendelse fandt sted længe før de øvrige tyske krigsfanger, der måtte afvente resultatet af fredsforhandlingerne. Med hjemstavn i Mellemslesvig er det muligt, at han ikke har anset det for tilrådeligt at komme hjem som Vorzugsgefangener og er blevet tilbage sammen med polske og tjekiske medfanger. Han kunne få betalt arbejde hos den dansk-fødte ØK-direktør, Madsen-Mygdal, der ejede et større landbrug ved Reading. Ifølge oplysninger fra Rentamt des Kirchen-kreises Angeln er han medtaget i deres Ehrentafel, som nr. 59 ... gestorben für das Vaterland auf dem Felde der Ehre. Angiveligt var dødsårsagen madforgiftning.

Hjemrejsen

Sønderjydernes tidlige hjemsendelse er beskrevet af en af fangerne, Vesti Madsen, Høruphav, i en artikel i JyskeVestkysten på tresårsdagen i 1979. Efter spændt forventning og en afskedstale af lejrens engelske kommandant marcherede det første hold på 300 dansksindede krigsfanger til banegården i Feltham syngende en pastiche af »It's a long way to Tipperary«: Der er langt hjem til Sønderjylland, der er lang vej at gå.

Kommandanten, oberstløjtnant L. W. Johnson, havde forinden bl.a. sagt, at de ikke længere var krigsfanger, men frie danske slesvigere. Soldaterne, der ledsagede dem, måtte de ikke betragte som vagtmandskab, da de var ubevæbnede. De skulle ledsage dem til Hull, hvor der lå en dansk damper, som skulle sejle dem til København.

En af byen Felthams borgere har

Statskonsulent Martin Hermansen nedlægger på den danske ambassadørs vegne en krans for de fire døde i Felthamlejren på afstemningsdagen den 10. februar 1995. Foto: Privat.

åbenbart misforstået sønderjyderne begejstrede march til banegården. I et læserbrev til den lokale avis, Hanwell Gazette den 29. marts 1919 skrev Sir Herbert Nield, at disse tyskere skulle fratages hver eneste six-pence, som de havde tjent, til at afholde omkostningerne for deres hjemsendelse. Men den 5. april kom der et modsvar, hvor Maurice Hulbert skrev, at han følte væmmelse over Sir Herberts udtryk. Det drejer sig, ifølge Maurice Hulbert, om polakker og tjekker, der var tvungne ind i den tyske hær. Borgerne i den lille forstadsby havde åbenbart ikke kendskab til Sønderjylland og dets historie.

Dette fremgår også af et andet eksempel. En Felthamfange var indlagt på et hospital i London og fik her besøg af enkedronning Alexandra, som gav ham et ur med en personlig inskription. Kort tid efter kom en embedsmand fra hoffet og bad om at få uret tilbage mod et ur uden inskription. Det gik ikke an, at enkedronningen havde givet et ur med en person-

lig inskription til en tysk krigsfange. Man frygtede tydeligvis, at sensationspressen kunne bringe historien på forsiden.

Efterskrift

Hidtil har fængselsmyndighederne i Feltham sørget for gravenes vedligeholdelse på forbilledlig vis, men de ligger i vejen for udvidelse af en sportsplads. Hvis de fortsat skal bevares, må det tilkendes gives fra Danmark, at de fire sønderjyske grave repræsenterer et stykke danmarkshistorie i England, og at man er villig til at bidrage til deres fortsatte vedligeholdelse.

Det kunne være en opgave for den danske menighed i London at påtage sig denne opgave på samme måde, som Sønderjyllands Amt bekoster vedligeholdelsen af gravene i Braisne (Frankrig).

Litteratur

»Deutsche Kriegsgefangene in Feindesland«
Sønderborg Museums arkiv.
Jydske Vestkysten 31. maj 1994.

Et liv på landet

Af METTE LASSEN

Red. af H. C. STAUGAARD

Mette Lassen (f. 15.2 1919) var landmandskone på Tastegård i Felsted sogn, kirkesanger og et engageret menneske for mange familier i livets svære stunder. Her fortæller hun om husholdningen på Tastegård og arbejdet som landmandskone. Artiklen er uddrag af hendes erindringer, der tidligere har været bragt i årbøgerne for Felsted sogn 1993, 1994, 1998 og 1999, redigeret af H.C. Staugaard.

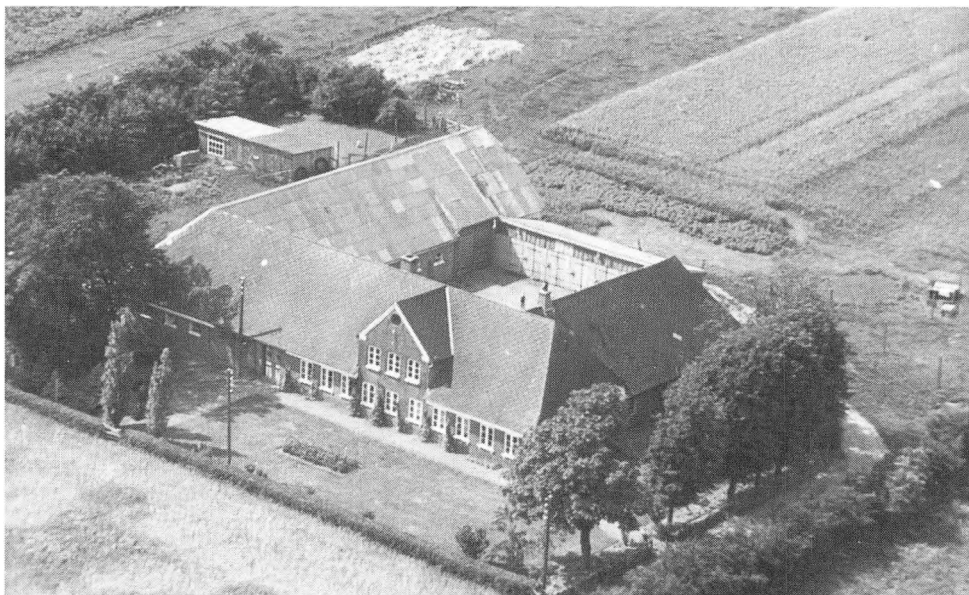
Husholdningen på Tastegård

Hans overtog Tastegård den 1. november 1938, og vi blev gift den 19. maj 1939. »Tastegård«, havde været i slægtens eje siden udflytningen i 1770'erne. Han gav 60.000 kr. for ejendommen. Der var ingen gæld, og der blev således 12.000 kr. til hver af de øvrige fem børn. Det var

en god hjælp især for de tre brødre, som alle før eller senere købte gård. Vi blev forlovet den 15. februar 1939 på min 20-års fødselsdag og blev gift den 19. maj samme år, da vi ventede barn. Det var en kedelig situation for mig, og jeg var dybt ulykkelig. Det var bestemt heller ikke efter mine forældres hoveder. Begge mine søstre var blevet ærbart gift i en alder af 27 og 24 år. Hans trøstede mig så godt han kunne, men han var ikke selv spor ked af det, kun på mine vegne. Jeg var virkelig nervøs - kun 20 år - og så husmor på en gård med knap 100 tdr. land, stort folkehold, og svigerforældrene på aftægt i halvdelen af huset dog med egen husholdning. Svigermor Emma, født Hansen Møller fra Krusmølle, var en munter, selskabelig og selvbevidst kvinde på 57 år. Inderst inde var jeg nok lidt bange for hende. Jeg vidste, hun var dygtig, og kunne jeg nu leve op til det? Heldigvis blev

Mette Lassen er født og opvokset i Smedager i Bjolderup sogn, hvor hendes forældre havde en gård. Her ses barndomshjemmet, som det så ud i barndomsårene. Foto: Privat.

Mette og Hans Lassen overtog Tastegård, som de drev fra 1938 og frem til 1960, da den ældste søn Jes og svigerdatteren Ingrid overtog gården. Foto: Privat.

hendes søde unge pige Mette Schlaikjær fra Sdr. Hostrup hos os det første år, og det var en uvurderlig hjælp for mig. Hun vidste besked med dagens gang, og det rettede jeg mig efter, også tilrådet af min mor. Der var fem ugifte søskende som selvfølgelig var hjemmefra, men den yngste af brødrene, Kedde, var hos os det første år. Han og Hans kunne alle dage godt sammen. Hans var selv fodermester de første to år. Forkarlen var altid en, som kunne sætte sig selv i gang, hvilket Hans ikke var så god til. Andenkarlen var yngre og altid fra egnen. Så havde vi daglejer Asmus Henriksen i 16 år. Han boede med sin kone Ellen på naboejendommen hos svigerforældrene Anne og Jacob Jacobsen (nu Merete og Klaus Hartvigs ejendom).

Vi havde altid en ung pige, som for det meste var fra egnen. Emma og Jes Lassen havde et godt ry med hensyn til at have folk i deres tjeneste. Mange fra egnen var der i 5-6 år. De var berømte for

deres gode mad, så der havde jeg også noget at leve op til.

Heldigvis fulgte vi i deres fodspor, idet vi også havde folk fra egnen i 4-5 år. Der var både ugifte og senere gifte folk i lejligheden efter branden i 1942. Vore børn har somme tider undret sig over, hvad vi dog alle lavede. Dertil må jeg svare: Uden at være overbebyrdet havde vi alle nok at lave. Om vinteren, hvis vejret var til det, tilbragte karlene mange dage i Syvmandsskoven, hvor vi havde 3½ td. skov. Alt skovarbejde foregik med håndkraft. Vi brugte en masse træ og fyrede kun med træ. Vi havde tre dejlige træbrændeovne med ovnen i aftægthuset. I den store fælles spisestue med svigermors møbler var der desuden en stor flisekakkellovn. Selvfølgelig fyrede vi ikke i dem alle hver dag, men i de hårde vintre i 1940, 1941 og 1942 fyrede vi tit igennem og lod dørene stå åbne til soveværelserne.

Vi havde rundsav, og træet blev klø-

vet i 1½ meters længde til brændeovnene. Mange dage gik med at hugge »stikke« (kvashugning, idet stikke skal forstås som tjørne, der stak) indtil »stikkemaskinen« kom. Det var især til komfuret i køkkenet, hvor der hurtigt blev lunt med det gode kvas.

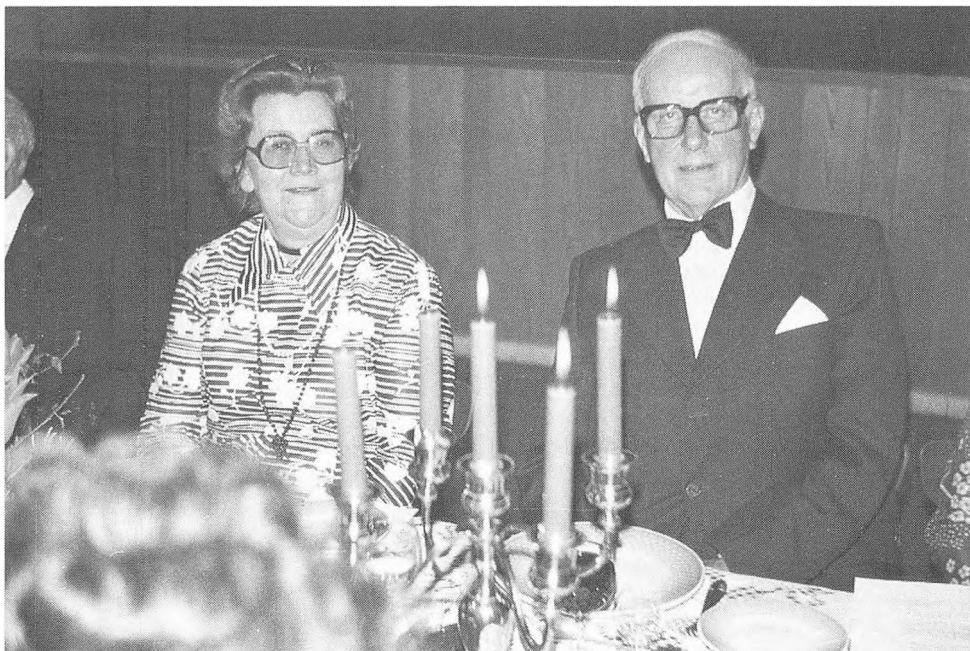
Der skulle også tærskes en eller to dage om ugen, idet der blev brugt meget halm og avner både til foder og strøelse hos heste, kreaturer, svin og høns. Hans og jeg kunne sammen glæde os over, når der var røgtet færdig om formiddagen, og solen skinnede ind ad vinduerne, hvor køer, ungkreaturer og kalve var striglet og lå lunt med strøelse i deres båse. Jeg tror nok, jeg var bondekone med B.

Jeg elskede at komme i stalden. Dengang var det en fordel for bonde- manden, hvis konen også var interesseret. Da der kom fire børn i løbet af syv år, fik jeg nok at se til med børn, hus og have. Forkarlen passede hestene. Der var fire

store belgierheste, deraf to hopper, som fik føl i flere år. Desuden var der en plag og en kørehest. Det var med i aftægtskontrakten, at der skulle stå en kørehest, jumbe og kane til rådighed. Emma spændte selv for og af, da svigerfar var lam. Jeg skal love for, at hun kunne køre en hest. Mine svigerforældre var i øvrigt begge meget hesteinteresserede. Andenkarlen muede i stalden.

Mad og henkogning

Om morgenen spiste vi havregrød. Senere blev det moderne med rå havregryn med sukker og masser af mælk. Bagefter fik vi kaffe og brød med ost og marmelade, der selvfølgelig var hjemmelavet. Karlene fik madpakke med til skov eller i mark, men når de var hjemme, kom de ind til »meldmo« (frokost) med brød, pålæg og mælk eller kaffe. Om midt- dagen blev der kogt en svingende stor gryde pillekartofler. Kun om søndagen

Mette og Hans Lassen på hans 70 års fødselsdag den 18. april 1978. Foto: Privat.

eller ved særlige lejligheder blev kartoflerne skrællet. Der skulle være til brasekartofler med flæsketerninger og løg til om aftenen, tit med et spejlæg, eller til stuvede kartofler med rester fra middagen. Grøntsager fik vi nok ikke så meget om vinteren, men vi avlede dog selv hvidkål, rødkål, grønkål, rosenkål, porrer og gulerødder. Endvidere havde vi altid syltede rødbeder, agurker eller »kørbis« (græskar) på bordet. Når vi fik hvidkålssuppe, grønkålssuppe, som nogle kaldte harevælling, eller ærtsuppe kogt på skinke og stribet flæsk var der altid til to dage. Hamburgryg tror jeg ikke, vi kendte. Ellers blev der kogt frisk hver dag, og der gik virkelig noget til. Vi slagtede 2-3 store grise hvert år. Svigermor skulle have en halv gris to gange årligt. Oksekød blev købt en gang om ugen, når slagter Jes Dall fra Tumbøl kom kørende. Det lod jeg altid Emma købe, idet hun havde mere forstand på oksekød end jeg. Hun købte også fisk som fisker Lehmann kom cyklende med hver tirsdag. Han havde en kasse med fisk både foran og bag på cyklen, som Emma rode rundt i. Hun havde øje for, hvis de var for gamle. Engang sagde han: Immer fra en ænd Emma (altid fra en ende). Ja, men så skal jeg ingen have, svarede hun. Det havde jeg aldrig turdet sige. Der blev altid købt en fisk ekstra, da post Mathiesen i flere år fik sin middagsmad hos os om tirsdagen. Dengang var de ikke så fortravlede, selvom de var på cykel, men al den reklame vi får nu til dags, kendte vi ikke til.

Mine svigerforældre boede selvfølgelig gratis med varme, el og telefon betalt samt mælk, smør og oksekød efter behov. Emma kom sommetider ind i køkkenet og løftede låget af gryderne for at se, hvad der var i dem, men hun sagde aldrig noget. Hun blandede sig ikke eller kritiserede mig ikke. Kun en søndag, hvor jeg efter Hans' ønske havde kogt

sveskegrød, sagde hun: »Nå du har kogt sveskegrød. Det behøves ellers ikke, når vi har så megen frugt!« Det kunne hun have ret i, men jeg blev alligevel ked af det og kogte ikke sveskegrød siden! Hans blandede sig ellers aldrig.

Vi havde en meget stor køkkenhave med ribs, solbær, hindbær og stikkelsbærbuske, og nede bag i haven blomme-, pære- og æbletræer. Senere fik vi »kvidde« (kvædetræer). Alt blev plukket, samlet op og brugt. Vi kogte store portioner marmelade, men under krigen kneb det med sukkeret. Emma lærte mig at »henvecke« (henkoge). Det havde jeg ikke prøvet før. Vi fyldte fire glas ad gangen, hældte sukkerlage over, satte gummiringe og låg på, hvorefter de blev sat i »veckgryden« og blev bragt langsomt i kog. Frugten måtte ikke gerne koge ud. Glassene var fyldt med halve æbler, pærer, blommer, stikkelsbær og kvidde. Det var en dejlig søndagsdessert (eddemad) med creme eller flødeskum til. Når vi slagtede, blev stegene stegt i ovnen og henstod til næste dag, hvor de blev skåret i pæne stykker, lagt i glas. Herefter blev den gode sky hældt over og henkogt på samme måde. På tilsvarende vis blev medister og frikadeller henkogt. Hvor var man stolt, når hylderne i den gode store kælder var fulde af over 100 glas samt flasker med alle slags saft. Bønner og ærter blev også henkogt, men der skulle man passe meget på, at låget ikke løsnedes sig. Sikke en storhed da frysebokse kom. Jeg var én af de første på egnen der fik en, og det var en med kølebakke oveni. Den blev solgt af repræsentant Jens Clausen fra Aabenraa, bror til forhenværende snedker Chr. Clausen, Tumbøl. Der kom mange og beså den. Jens Clausen lovede os en bedre middag, fordi jeg venligt tog imod alle de interesserede og tit gav dem kaffe, men han nåede det aldrig, da han omkom ved en bilulykke i en alder af ca. 50 år.

Rengøring og vask

Den unge pige og jeg havde også nok at se til. Haven skulle overgås hver uge. Vinduer i stuehus og stalde skulle helst vaskes hver uge, og gårdspladsen rives med håndkraft hver lørdag. Hver dag var der selvfølgelig gulvvask. Flere steder havde vi rød/hvide og blåhvide flisegulve. De skulle hver lørdag formiddag have knofedt med stærk grøn sæbevand. De skulle helst være hvide - og ikke gråhvide.

Hvor det duftede dejligt, når alt var rent. Det var betydeligt sundere end i dag med alle de tæpper. I bryggerset (vaskerummet) var der et meget dumt gulv med rillede fliser, som skulle skrubbes med fiskebenskost efter endt spandevask. Her blev der fyret i gruekedlen hver dag til de 10-12 mejerispande. Det blev vi dejligt fri for efter branden i 1942, hvor vi fik malkerum i den nye staldbygning med kølebassin, samt varmt og køldt vand.

Der blev kun vasket storvask en gang om måneden med undtagelse af børnetøj, da børnene kom til. Svigermor havde en trævaskemaskine tilsluttet el, men den kunne ikke koge. Det hvide tøj kom først i efter endt kogning i gruekedlen. Så kom det brogede i for til sidst at få en omgang på vaskebrættet i »æ toballe« - en træbalje med ben under, som også blev brugt til spandevask. I vaskerummet stod der en stor rød pumpe, indtil vi med nyt køkken fik indlagt vand. Vand til skylning varmede vi i mejerispande i gruekedlen. I de hårde vintre var det en kold omgang. Tøjet blev om vinteren hængt op på loftet, hvor det selvfølgelig blev stivfrossen, men i løbet af nogle dage blev det rulle- og strygetørt. Rulningen foregik på loftet i en stor rulle med sten i. Flere træruller omviklet med tøj blev lagt ind under, og så skubbede vi frem og tilbage, indtil vi syntes det blev glat nok. Det hjalp Emma altid med, da jeg ikke havde prøvet sådan en før.

Pølser og røgning

Når vi slagtede, betjente en af karlene altid hakkemaskinen. Den var stor og tung og blev spændt fast på bordet. Der skulle laves spegepølse, leverpølse og medisterpølse. Skinke og stribet flæsk blev saltet i indbygget cementkar i kælderen. Når de havde ligget der et par uger, blev de sendt til røgning ved slagter Jes Dall i Tumbøl. De første par år røgede vi selv i et dertil indrettet rum på loftet, hvor røgen fra komfuret cirkulerede, men det blev vi efterhånden kede af, da kød og pølser blev meget sorte. Efter endt røgning blev de hængt i et skab på loftet med tyndt sækelærred om, og der skulle passes på om sommeren, at der ikke kom maddiker i kødet. Det var meget ulækkert, og tit måtte en del af kødet skæres fra og smides ud til hønsene.

Vi levede i sandhed et jævnt og virksomt liv på jorden, og var forskånet for de store sorger.

Mette Lassen var kirkesanger i Felsted kirke gennem 25 år fra 1966 til 1992. Her ses hun foran alteret juledag 1991. Foto: Privat.

Sydslæsvis danske historie

Mehmet Yükksekaya: *Sydslæsvis danske historie*, i Grænseforeningens årbog 2002. 96 s., ill. Pris: 50 kr. Kan bestilles hos Grænseforeningen, telefon 33 11 30 63.

I Grænseforeningens aktuelle årbog skriver nationalismeforskeren cand. scient. pol. Mehmet Yükksekaya om Nord- og Sydslæsvis nationalpolitiske historie op til i dag. Ifølge udgiverens forord er det temaartiklens formål at præsentere historien om forholdene i grænselandet, og hvorfor der overhovedet findes danskere syd for grænsen. Forfatteren har iagttaget en generel afstandtagen fra intellektuelle kredse til den sønderjyske historie. Det undrede ham, da landsdelens historie på den ene side har en stor betydning for danskernes nationale bevidsthedsdannelse og på den anden side danner et forebilledligt eksempel på løsningen af en national konflikt. Ikke mindst af disse grunde har nationalismefor-

skeren beskæftiget sig indgående med landsdelens historie.

I ti kapitler gennemgår forfatteren landsdelens nationale historie fra guldhornene til Bonn-København-erklæringerne. Forfatteren henviser til nyere nationalismeteorier og kaster et kritisk blik på tidligere årtiers nationalister som Claus Eskildsen. Men stort set følger han den kendte danske historiografi om Sønderjyllands nationalpolitiske historie. Kapitel 11 er en redegørelse for det danske mindretals situation i dag. I det 12. og sidste afsnit opsummerer forfatteren på tre sider, at grænseregionen kan være et forbillede for mange andre konfliktregioner. Desværre holder Mehmet Yükksekaya sig tilbage med at give en mere konkret begrundelse på denne tese, og hvordan han synes, at dette forbillede kan anvendes.

Bidraget giver et godt indblik i grænselandets nationale historie set med danske øjne.

Sendes ufr
Modtageren
betaler po

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 1530
+++ 0521 +++
1045 København K

Kort sagt er Mehmet Yükksekayas temaartikel en overskuelig og velskrevet gennemgang af den slesvigske histories måske vigtigste begivenheder - på 70 sider med mange illustrationer. Imidlertid kunne den være meget mere spændende, hvis forfatteren havde været modigere til at inddrage flere resultater af sin egen forskning og dermed måske havde kastet en smule nyt lys på grænselandets nationale historie.

Gerret Liebing Schlaber

Cathrinesminde Teglværksmuseum

Cathrinesminde Teglværksmuseum. Vejledning til produktionsrundgang og katalog til udstilling om teglets historie. Tekst af Jette Bie Junker og Thomas Lyngby. Cathrinesminde Teglværksmuseum 2002. 144 sider, ill. Pris: 100 kr.

Ved indgangen til sin tiende sæson har Cathrinesminde Teglværksmuseum udgivet denne vejledning til produktionsrundgangen og til den nye permanente udstilling om teglets historie opbygget med støtte fra Veluxfonden.

Bogen er opdelt i fire afsnit. Første afsnit

omhandler Cathrinesminde Teglværk i perioden 1732-2002. Her fortæller om teglværkets grundlæggelse, dets ejere, dets bygninger, fremstillingen af tegl på værket, værkets lukning i 1968 og de efterfølgende bestræbelser for at få indrettet teglværket til museum. Anden del er produktionsrundgangen, hvor man følger produktionen på et ringovnsteglværk fra leret graves i lergraven gennem lerbehandling, formning, tørring og brænding til afskibningen fra teglværkets egen anløbsbro. Til dette afsnit hører en plantegning over Cathrinesminde Teglværk, så man kan følge med på kortet, samtidig med at man læser teksten. Tredje del har titlen »Teglets historie - et essay«. Her bliver vi ført fra den første kendte forekomst af brændt ler (Tjekkiet for ca. 23.000 år siden), over de ældste brændte lersten på Kreta o. 4000 f.Kr., Babelstårnet, Romerriget og Konstantinopel til Nordeuropa og Danmark, hvor teglets historie beskrives fra 1150'erne frem til i dag. Det fjerde og sidste afsnit er kataloget til museets udstilling om teglets historie, hvor forskellige aspekter behandles i 14 afsnit. Tilsyneladende er det udstillingens brødtekst og genstandstek-

Bliv medlem af Grænseforeningen. Det koster under ni kr. om måneden!

Grænseforeningens formål er at virke til støtte for danskheden, særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold.

Vi er omkring 34.000 medlemmer i Grænseforeningen. Men vi vil gerne være endnu flere.

Jo flere vi er, jo større opbakning kan Grænseforeningen give de over 40.000 sydslesvigere, der ønsker at leve en dansk tilværelse i deres tyske samfund.

Det koster kun 8,50 kr om måneden (100 kr. om året) at være med i Grænseforeningen.

Når du er medlem, modtager du hvert år Grænseforeningens smukke årbog. Seks gange om året modtager du medlemsbladet, GRÆNSEN.

Som medlem af Grænseforeningen bliver du tilknyttet en af de i alt 140 lokalforeninger.

Her kan du i det omfang du har tid og lyst deltage i de lokale aktiviteter.

Vi/jeg ønsker at blive indmeldt i Grænseforeningen.

Navn: _____

Adresse: _____

Postnr./By: _____

Telefon: _____

Dato og underskrift: _____

ster, man har valgt at bringe, illustreret med udvalgte genstande. Endelig afsluttes bogen med 20 siders noter, litteraturliste og stikordsregister.

Vejledningen er på 144 sider i relativt lille format (12x19 cm). Den har stift omslag betrukket med mørkegrønt lærred, som er forsynet med museets navn og en vignette af teglværket i guldtryk. Det lidt usædvanlige format og udstyr for et katalog gør, at bogen snarere signalerer akademisk lærebog end museumsformidling. Til dette indtryk føjer sig de mange siders noter, litteraturliste og stikord til en forholdsvis overskuelig tekst.

Selve teksten lever imidlertid ikke helt op til det akademiske præg. Afsnittet om teglværket forekommer med de mange personnavne og udredninger af familieforhold mest at være skrevet med et lokalt publikum som målgruppe. Dette indtryk forstærkes af, at læseren formodes at være så fortrolig med, hvor Mølmark ved Illerstrand ligger, at man ikke behøver vise det på et kort. Gennemgangen af produktionen er nøgtern og enkel, mens essyet om teglets historie på kun fem siders tekst er for kort til at give andet end en overfladisk behandling. Katalogdelen er med sine over 60 sider langt det største afsnit i bogen. Desværre er der kun gengivet billeder på godt ti sider, og langt de fleste billeder viser mursten. To maskiner er »afbildet« ved hjælp af ikke særligt illustrative stregtegninger, mens f.eks. drænrør, forskellige former for tagsten eller et interessant kar til filtrering af vand ikke illustreres. Til gengæld gives samvittighedsfuldt mål og inventarnummer på hver enkelt af de udstillede genstande, selv på hjemtagne prøver på lerfløjninger eller modeller fremstillet af museets egne folk. En sådan minutøs opregning ville være berettiget, hvis man brugte genstandene som kildemateriale, men det er ikke tilfældet i kataloget.

Både tekster og illustrationsmateriale kunne sagtens være mere uddybende inden for bogens rammer; bogen rummer i alt 16 blanke sider, og mange af de resterende er

kun halvt fyldte. Dertil kommer mange overflødige lineskift i genstandsteksterne. Man kunne have fået meget mere at vide på den plads.

Mette Guldborg

De ydmyge steder

ER DET NOGET SÆRLIGT? Sønderjyllands Kulturmiljøer, nr. 4. Tekst m.m.: Hanne Christensen. Udg. af Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjyllands Amt. 2001. 20 s., ill. Eksp.: Padborg Boghandel. Pris: 25 kr.

»Ak, søger de ydmyge steder ... « skrev Brorson i 1732, og det har Hanne Christensen lagt sig på sinde i dette hefte. For man »behøver hverken at opsøge Akropolis eller Markuspladsen for at opleve ... historiens vingesus.« som hun skriver. »Langt mindre kan gøre det, hvis man kan tyde stedet, se sammenhængene.«

Hun viser klart, at der kan fortælles historie også om nogle af de mere anonyme elementer i landskabet, som er ekstra udsat for at gå til, fordi de ikke anses for noget særligt: Bl.a. de levende hegn (nogle er dog fredet, f.eks. på Løjt Land, som de har præget siden 1600-tallet), lejgafstenene (stolper af kløvet granit, som har båret markleddene), de store træer midt på gårdspadserne, alléer og andre beplantninger omkring gårdene.

Ældre småbygninger: nødtørfts-, bage-, sprøjte- og frysehuse, transformatorårne m.m. er forsvundet i stort tal. Og de første, beskedne (nogle vil sige primitive) sommerhuse må vi gøre for parcelhusagtige byggerier, undtagen enkelte steder, hvor det ikke lønner sig at investere i at opdatere husene, bl.a. Tamdrup Strand ved Haderslev Fjord.

Det lille hefte fremlægger ikke konkrete forslag vedrørende bevaring af disse tidligere almindeligheder, som nu er blevet sjældenheder, men gør alligevel god fyldest, allerede ved at pege på en række ydmyge steder og de historier, de har at fortælle.

Anker Thygesen

Det sker – på sønderjyske museer

Gave til Tønder Museum: Hendes Majestæt Dronning Alexandrines kniplebræt

Denne sommer har Tønder Museum modtaget en særdeles relevant og interessant gave. En dag i slutningen af juni blev Tønder Museum kontaktet af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II's privatsekretær, Karen Clausen, der på vegne af Hendes Majestæt og dennes søstre forespurgte, om Tønder Museum var interesseret i at modtage et kniplebræt med tilbehør, der havde tilhørt Hendes Majestæt Dronning Alexandrine.

Tønder Museum svarede, at museet meget gerne ville modtage det omtalte kniplebræt, idet det er almindelig kendt, at Hendes Majestæt Dronning Alexandrine var en meget dygtig kniplerske. Hun mestrede kunsten at kniple ret vanskelige Tønderkniplinger.

Det var et spændende øjeblik for Tønder Museum, da vi kunne åbne gaven. Nogle af de spørgsmål, der svirrede i inspektørens hoved var, om kniplebrættet var det bræt, som Hendes Majestæt Dronning Alexandrine ved flere lejligheder er blevet fotograferet ved?

Gaven havde alle de kvaliteter for Tønder Museum, som museet kunne ønske og flere til. Kniplebrættet var det bræt, som Hendes Majestæt Dronning Alexandrine er fotograferet ved på flere tidspunkter. Oven i købet sad den knipling, som Dronningen er fotograferet ved arbejdet med i begyndelsen af 1940'erne, endnu fæstet til kniplebrættet. Et blomstret klæde, der har skånet brættet, var endnu fæstet til det. Kniplingen, som Hendes Majestæt Dronning Alexandrine var begyndt på, er et 1800-tals mønster til et huelin, der omkring århundredeskiftet til år 1900 fik navnet »Rikke«, et mønster, hvor-

til der kræves omkring 130 kniplepinde.

Næsten alle de kniplepinde, der sidder på kniplebrættet, er gamle pinde af Tøndertypen, altså kniplepinde med rundt eller diskosformet hoved og ofte forsynet med perler, dels til pryd og dels som beskyttelse mod slid.

Sammen med kniplebrættet fulgte en kurvelflettet æske, hvori Dronningen har gemt sine ekstra kniplepinde samt små dukker af knipletråd, der var pakket ind i papir efter tykkelse og art. Desuden bestod gaven af endnu et lille kniplebræt til at øve sig på, hvortil der i skuffen var flere lettere knipleprøver med tilhørende prikkebreve.

Dronning Alexandrine kniplede ofte i hvert fald indtil lidt ind i 1940'erne. Ifølge de oplysninger, som fulgte med kniplebrættet, blev dette, efter Dronningens død i 1952 givet til forhenværende hofdame Frk. Lotte Sehested. Hun har formodentlig haft det stående til minde om Majestæten. Ved Frk. Lotte Sehesteds død i 1983 blev kniplebrættet givet tilbage til Hendes Majestæt Dronning Ingrid, i hvis eje det var ved hendes død i år 2000.

Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og hendes to søstre har herefter syntes, at kniplebrættet hørte til i Tønder. Tønder Museum er utroligt glad for og stolt over denne beslutning. Hendes Majestæt Dronning Alexandrines kniplebræt er fra denne sommer udstillet permanent i Tønder Museums kniplingsafdeling Drøshes Hus, Storegade 14, Tønder.

Her er åbningstiden: mandag–fredag kl. 10-17, lørdag kl. 10-13, søndag lukket.

Drøshes Hus er åbent foreløbig hvert år fra 1. april–31 december.

Inger Lauridsen

Haderslev Museum

Vognsamling: Hverdagsliv med hest og vogn.

Indtil 3. nov.: **Aabenraa Museum**
Private viser legetøj.

Jacob Michelsens Gård

Åben efter aftale med Aabenraa Museum.

Indtil 8. dec.: **Kunstmuseet Brundlund Slot**
Særudstilling af Jeppe Madsen-Ohlsens værker.

Museet på Sønderborg Slot

Indtil 20. okt.: Danmarksbilleder - Sønderjyllandsbilleder

Cathrinesmindes Teglværksmuseum

Permanent udstilling om teglets historie.

Indtil 20. okt.: **Tønder Museum**
»Hansen - En sølvsmedeslægt i Tønder.«

Sønderjyllands Kunstmuseum

Indtil 20. okt.: Åndelige sportsmaskiner. Interaktiv udstilling af Charlotte Petersen og Christian Q. Clausen.

Drøshes Hus

Indtil 31. dec.: Kniplingsudstillinger med bl.a. 12 lommeværkløse med tønderkniplinger, skænket til Dronning Ingrid's bryllup i 1935. (Gave fra kongehuset). Kniplere Astrid Bentins kniplingsamling. Kniplerske fru Larsens kniplinger fra omkring 1920.

Højer Mølle og Marskmuseum

Indtil 31. okt.: »Haw« - kunstudstilling.

Midtsønderjyllands Museum

Strandsten - Særudstilling af egen produktion.

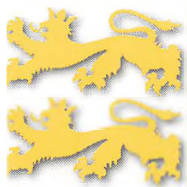
Skærbækens Museum

Indtil 20. okt.: Kunstudstilling med de sønderjyske kvinder.

Indtil 20. okt.: Bogmarked.

Museet Holmen

Indtil 27. okt.: Fra Rømø til Rudbøl. Kulturhistorisk udstilling om Vestsønderjylland, marsken og Vadehavet.

Sønderjyske krigsfanger under Første Verdenskrig

Da den Første Verdenskrig sluttede den 11. november 1918, begyndte den tyske hær rømningen af de besatte områder. Soldaterne vendte hjem til deres garnisoner, hvor de blev demobiliseret, og en del af dem kunne fejre jul hjemme. Så hurtigt kom det ikke til at gå for de soldater, der i løbet af krigen var faldet i fangenskab. Alt efter hvem, der havde taget dem til fange, og hvor, det var sket, kunne der gå op til år, før de kom hjem.

Hvor mange sønderjyder, der faldt i fangenskab, vides ikke med bestemtighed og derfor heller ikke hvor mange, der frivilligt gik over til fjenden. Nogle har der selvfølgelig været, men det var ikke ufarligt at krydse ingenmandsland for at overgive sig. Langt de fleste fanger er nok blevet taget under egentlige kamphandlinger. Men også der var det risikabelt. Et var at overgive sig, noget andet om fjenden accepterede overgivelsen. Blandt alle krigens parter var der rygter om overgivelse på skrømt. Man var mistænksom og under et angreb ikke altid tilbøjelig eller i stand til at følge krigens konventioner. Men var man først blevet taget til fange og kommet uskadt bort fra slagmarken, begyndte turen til en af de utallige fangelejrene bag fronten.

Livet i fangenskab var selvfølgelig at foretrække for livet i skyttegravene, men det var trods alt hårdt at være krigsfange. Ud over at være indespærret, måtte man arbejde hårdt, og både maden og de sani-

tære faciliteter var sjældent af særlig høj kvalitet. Det afhang dog meget af hvem, der havde taget en til fange. Værst var det at falde i russisk fangenskab; mange måtte lade livet i uopvarmede tog på vej gennem Sibirien til fjerne fangelejre eller lide under lejrchefernes lunefuldhed.

Men for sønderjyderne var det anderledes, hvis det da blev opdaget, at de var sønderjyder. Flere af de krigsførende lande oprettede særlige lejre for de tilfangede sønderjyder, hvor forholdene var betydelig mere lempelige end i andre fangelejre. Den første »danskerlejr« blev oprettet i Frankrig ved Aurillac i løbet af foråret 1915 på foranledning af professor Paul Verrier. Den blev siden fulgt af en lejr i England ved byen Feltham nær London og en lejr i Rusland uden for Moskva. Den største lejr var Aurillac, hvor der efterhånden blev samlet henved 700 fanger, mens den russiske lejr kun talte omkring 30.

Ved krigsafslutningen kunne de sønderjyske fanger ikke vende direkte hjem. Da sønderjyderne i Frankrig og England forlod lejrene i løbet af 1919, blev de sejlet til Danmark og ikke Sønderjylland. I Danmark blev krigsfangerne vel modtaget. De blev indlogeret privat, og der blev afholdt forskellige arrangementer for dem. Og endelige i 1920 kunne de krydse Kongeåen for at afgive deres stemme for Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark.

Martin Bo Nørregaard